

Стаття 15. Право на захист цивільних прав та інтересів

1. Кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування.

2. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства.

Коментар:

1. Стаття 15 ЦК закріплює право кожної особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Положення цієї статті базуються на нормах Конституції України, які закріплюють обов'язок держави забезпечувати: захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання (ст. 13), споживачів (ст. 42), захист прав і свобод людини і громадянина судом, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, відповідними міжнародними судовими установами чи міжнародними організаціями (ст. 55).

В ст. 15 ЦК безпосередньо не визначаються органи, які здійснюють захист цивільних прав. Як впливає із змісту наступних статей цієї глави захист цивільних прав та інтересів здійснюють: суд, Президент України, органи державної влади, органи влади АРК або органи місцевого самоврядування; нотаріус. Цей перелік не є вичерпним. Крім органів, зазначених в ст. 55 Конституції України, відповідно до окремих актів законодавства України здійснюють захист цивільних прав та інтересів або сприяють їх захисту органи прокуратури, органи внутрішніх справ, громадські організації споживачів (об'єднання споживачів).

2. Цивільно-правовий захист цивільних прав та інтересів як правова категорія може мати багатоаспектне значення. Так, цивільно-правовий захист може розглядатися як правовий інститут цивільного, так і цивільно-процесуального права. Коли ж застосовується термін "право на захист", то, як правило, мається на увазі суб'єктивне право особи вимагати від уповноважених органів примусового застосування засобів реагування до порушників цивільних прав. Захист цивільних прав в юридичній літературі, в нормативно-правових актах може застосовуватися в значенні певної системи

організаційно-правових заходів, застосовуваних у разі порушення цивільних прав.

Необхідно чітко розмежовувати право на захист цивільних прав в матеріальному і процесуальному значенні. З позицій цивільного процесуального права є підстави вважати, що реалізація права на захист в суді здійснюється в межах самостійного процесуального правовідношення, яке виникає у особи з моменту звернення до суду за захистом порушеного цивільного права (інтересу). В цивільно-процесуальній науці суб'єктивне цивільне процесуальне право розглядається як встановлена і забезпечена нормами цивільного процесуального законодавства, можливість учасника процесу діяти певним чином або вимагати певних дій від суду або через суд від інших учасників процесу в межах порушеного провадження у тій чи іншій справі. Відповідно ж до ст. 122 ЦПК України таких можливостей особа може набути лише після відкриття провадження у справі на підставі, зокрема, заяви особи, яка звертається за захистом свого права або охоронюваного інтересу. Звідси також можна дійти висновку про нетотожність суб'єктивного цивільного права на захист та суб'єктивного цивільного процесуального права вимагати захисту порушеного суб'єктивного матеріального права. Важливо те, що вони не конкурують між собою, а сприяють в рівній мірі захисту основного цивільного суб'єктивного права, наприклад, права власності.

В цивілістичній науці є також дискусійним питання про співвідношення суб'єктивного цивільного права та права на захист. Одні вважають право на захист цілком самостійним правом, інші розглядають його елементом суб'єктивного цивільного права. Останню позицію слід визнати біль вдалою, адже ізольоване суб'єктивне цивільне право, позбавлене захисного елемента, втрачає юридичні можливості його реалізації. З моменту відкриття провадження у справі за ст. 122 ЦПК 2004 р. суб'єктивне матеріальне право на захист трансформується у суб'єктивне процесуальне право на захист відповідно до процесуальних процедур. Однак, у будь-якому разі право на захист є похідним від основного суб'єктивного цивільного права і не може існувати без останнього. Це власне і підтверджується нормою ст. 15, відповідно до якої "Кожна особа має право на захист...", а також нормою ст. 3 нового ЦПК України, відповідно до якої "Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів".

Крім того, необхідно відзначити чітку тенденцію до визнання правової охорони більш широким поняттям, порівняно з правовим захистом. В основі правової охорони визначальними є принципи забезпечення непорушності та здійснення цивільних прав та заходи, спрямовані на попередження порушень цих прав. В той же час, захисні норми спрямовані насамперед на відновлення порушеного права та усунення перешкод у його здійсненні шляхом вчинення відповідних дій. В цих нормах передбачається певна низка заходів, за допомогою яких потерпіла особа забезпечує реалізацію права на захист свого порушеного права чи інтересу, які в сукупності своїй утворюють відповідний правовий механізм захисту прав особи, який міститься в кожній галузі права. Під конституційно-правовим механізмом захисту прав розуміють систему влади держави, функцією якої є захист прав людини; процедури такого захисту, а також конституційне право людини на захист, яке реалізується за допомогою держави і цієї процедури. (Конституційне право України. - К., 1999. - С. 220). Таке визначення конституційно-правового механізму захисту є дещо спрощеним, оскільки не містить вказівки на систему застосовуваних державою засобів.

Отже можна відзначити, що цивільно-правовий захист - це також система активних заходів, які застосовуються суб'єктом цивільного права, компетентними державними чи іншими органами, спрямована на усунення порушень цивільного права чи інтересу, покладення виконання обов'язку по відновленню порушеного права на порушника.

3. Частина 1 статті 15 закріплює за кожною особою право на захист свого цивільного права. Підставою для їх захисту є порушення, невизнання або оспорювання цивільного права. Зміст цих підстав захисту у коментованій статті не розкривається, але він простежується у відповідних нормах статей, що регулюють ту чи іншу категорію абсолютних чи відносних правовідносин.

Порушення цивільних прав може проявлятися, зокрема, у:

недодержанні сторонами при вчиненні правочину вимог закону (ст. 215 ЦК);

поширенні про особу недостовірної інформації (ст. 277 ЦК);

розкритті таємниці про стан здоров'я особи (ст. 286 ЦК);

підданні фізичної особи катуванню, нелюдському поводженню тощо (ст. 289 ЦК);

неповазі до гідності та честі фізичної особи (ст. 297 ЦК);

протиправному позбавленні права власності чи його обмеженні (ст. 321 ЦК);

безпідставному заволодінні особою майном іншої особи-власника (ст. 387 ЦК);

вчиненні власнику перешкод у здійсненні ним права користування та розпорядження своїх майном (ст. 391 ЦК);

неправомірному використанні товару без згоди автора (ст. 443 ЦК);

невиконанні чи неналежному виконанні умов зобов'язання (ст. 610 ЦК);

безпідставній односторонній відмові від договору (ст. 651 ЦК);

продажу товару неналежної якості (ст. 678 ЦК);

втраті (нестачі) або пошкодженні речі (ст. 951 ЦК);

заподіянні фізичній чи юридичній особі майнової чи немайнової (моральної) шкоди (статті 1166 - 1167 ЦК).

Невизнання цивільного права полягає у пасивному запереченні наявності у особи суб'єктивного цивільного права, зокрема, на майно, на право користування житлом, на спадщину, на частку в спільному майні, яке безпосередньо не завдає шкоди суб'єктивному праву, але створює непевність у правовому статусі носія суб'єктивного права. Водночас тут відсутнє звернення інших осіб до юрисдикційних органів про відсутність у особи цивільного права. Таким може бути невизнання нотаріусом правочину чинності наданого стороною правовстановлювального документа.

Оспорювання суб'єктивного цивільного права відображає такий стан правовідношення, коли суб'єктивне цивільне право заперечується у юрисдикційному органі. Якщо таким органом є суд, то носій оспорюваного права може вимагати його визнання, за допомогою звернення з зустрічним позовом тощо.

4. До прав, що підлягають цивільно-правовому захисту, відносяться всі майнові та особисті немайнові права, належні суб'єктам цивільного права, що входять до змісту їх правоздатності.

Значно складнішою є ситуація з визначенням інтересу, оскільки ні в ЦК, ні в інших актах

законодавства України не дається його визначення. ЦК ставить єдине застереження про те, що захисту підлягає лише той інтерес, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Зазначене формулювання є дещо широким і може призводити до довільного тлумачення в судовій практиці. Певне вирішення цієї проблеми міститься у Рішенні Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. у справі N 1-10/2004 за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої ст. 4 ЦПК України 1963 р., зокрема, тлумачення поняття "охоронюваний законом інтерес", а також щодо надання роз'яснення, "Чи стосується це поняття інтересу юридичної особи - акціонера акціонерного товариства, що звертається до суду за захистом порушених прав акціонерного товариства".

Відповідно у зазначеному Рішенні Конституційний Суд України вирішив, що "поняття "охоронюваний законом інтерес", що вживається в частині першій статті 4 Цивільного процесуального кодексу України та інших законах України у логічно-смысловому зв'язку з поняттям "права", треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загально-правовим засадам".

В аспекті поставленого у конституційному поданні питання положення частини першої статті 4 ЦПК УРСР 1963 р., зазначив далі Конституційний Суд, треба розуміти так, що акціонер може захищати свої права та охоронювані інтереси шляхом звернення до суду у випадку їх порушення, оспорювання чи невизнання самим акціонерним товариством, учасником якого він є, органами чи іншими акціонерами цього товариства.

Із змісту філософськи викладеного рішення важко зробити однозначні висновки щодо змісту поняття "охоронюваний законом інтерес". Проте в ньому простежується певна ідея, яка полягає у тому, що на думку Конституційного Суду України, охоронюваний законом інтерес необхідно розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом. Іншими словами, охоронюваний законом інтерес особи безпосередньо не ґрунтується на його наявному суб'єктивному праві, яке, однак, може у неї виникнути у результаті застосування відповідного способу захисту. Найбільш повно такий інтерес проявляється у випадках пред'явлення позовів про визнання правочинів недійсними. Так, акціонер може звернутися до суду з позовом про визнання договору відчуження майна акціонерного товариства третім особам з порушенням вимог статуту, оскільки у нього є інтерес як у власника акцій щодо ефективної діяльності товариства.

Учасники аукціону можуть звернутися з заявою про визнання аукціону недійсним з підстав порушення правил його проведення (п. 14 Положення про порядок проведення аукціонів (публічних торгів) з реалізації заставленого майна, затвердженого постановою КМУ від 22 грудня 1997 р.).

У разі появи фізичної особи, визнаної судом безвісно відсутньою або оголошеної померлою ця особа або інші заінтересовані особи можуть звернутися до суду з заявою про скасування його рішення (ст. 250 ЦПК 2004 р.).

За позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо волевиявлення заповідача не відповідало його волі (ст. 1257 ЦК). Такою заінтересованою особою може бути обійдений заповітом спадкоємець за законом.

Вимагати спростування недостовірної інформації щодо померлої особи можуть члени її сім'ї, близькі родичі та інші заінтересовані особи (ст. 277 ЦК).